

GUDRUN NORDBORG

Rätten att föda

Inseminationsutredningen

*säger sig tala för barnets bästa, när den argumenterar för
att bara kvinnor som sammanlever med
en man ska ha rätt att få insemination. Men kanske handlar det snarare om en
patriarkal kontroll av sexualiteten och
barnafödandet, skriver Gudrun Nordborg, och kanske bör man tala
om moderskap på det offentliga patriarkatets villkor.*

Möjligheterna till konstgjord befruktning kan förskräcka, fascinera och förbrylla ur många perspektiv. Mitt eget intresse för frågan har också väckts på olika sätt.

Som landstingsledamot upprördes jag över att sådan verksamhet bedrevs på enskilda läkares initiativ utan föregående politiska beslut. Alla tekniker tycktes mig som allvarliga manipulationer med livet. Efter hand som mina kunskaper ökade föreföll dock insemination som en acceptabel teknik. Den var egentligen varken ny eller komplicerad. Den går till och med enkelt att genomföra själv, helt utan läkares inblandning. Varför fanns det då anledning till läkarmakt?

Som jurist läste jag nyfiket om den svenska lagstiftningen på området. Lagförslag har förberetts av Inseminationsutredningen som lämnat två betänkanden; SOU 1983:42 *Barn genom insemination* och SOU 1985:5 *Barn genom befruktning utanför kroppen*. (Härefter kallade I respektive II.) Det första betänkandet har resulterat i lagstiftning som från 1 mars 1985 reglerar villkor för och rättigheter vid insemination. Det andra betänkandets lagförslag om befruktning utanför kroppen, mera allmänt benämnd provrörsbefruktning, har remissbehandlats men någon proposition föreligger ännu inte. Andra former av konstgjord befruktning är inte avsedda att få förekomma i Sverige. Utredningen tar enhälligt avstånd ifrån utnyttjandet av surrogatmodrar av etiska skäl. För övrigt består lag-

stiftningens grundläggande argument av att barnets bästa skall beaktas. Den till synes könsneutrala argumenteringen innehåller dock flera laddade moment. Varför krävs det en kärnfamilj för att få insemination eller provrörsbefruktning medan ensamstående tillåts att adoptera? Samtidigt används adoptionsforskningen som grund för att hävda att inseminationsbarn skall ha rätt att få kännedom om sitt ursprung och om vem spermadonatorn är. En rätt som dessutom visar sig vara den allra mest konfliktfyllda bland förslagen. I debatten målades upp hotbilder – för den sociale fadern och för donatorn.

Var stod då kvinnorörelsen? Ja, förutom att vissa kvinnoorganisationer i sina remissvar opponerade sig emot kravet på kärnfamilj och hävdade att kvinnans vilja att föda skulle vara tillräcklig, så var kvinnorörelsen förvånansvärt tyst innan lagförslaget om insemination antogs.¹ I mina egna försök att diskutera problematiken möttes jag inledningsvis dels av misstro och dels av en uppgivenhet inför att männen tycktes sträva efter en barnalstring med minsta möjliga kvinnliga "inblandning". Kanske väl konspiratoriskt? Men, nej! När jag deltog i ett av Kvinno-Forums seminarier i Stockholm under december 1985 fick jag veta att män anmält intresse för provrörsbefruktning på sig själva. Detta påstods vara teoretiskt möjligt eftersom det finns enstaka kvinnor som genom kejsarsnitt kunnat föda ett barn efter ett utomkvedsha-

vandeskap. Och i våras innehöll svenska massmedia referat av en artikel i tidskriften *New Society* där Robin Kent beskrev pågående forskning inriktad på att män skulle kunna föda barn: "The birth of the male pregnancy".

Läkarens rätt, barnets rätt, mannens rätt har alltså drivits i debatten. Varför försvinner kvinnans rätt? Igen! Tidigare har kvinnans problem främst varit att kunna begränsa barnafödandet, med kamp för rätt till preventivmedel och abort. Nu tycks problemet vara att få föda barn. Sammanfaller detta med en ändrad inställning till moderskapet och till kvinnans roll i samhället? Den goda modern, den underordnade hustrun och den fogliga samhällsmedborgaren... Kanske förklarar detta att kvinnorelsen upplevt en kluvenhet inför att prioritera en kamp för moderskapet bland många alltjämt ouppnådda krav för kvinnofrigörelse?

Problemet barnlöshet

Gruppen ofrivilligt barnlösa är stor. I västvärlden beräknas den omfatta 10–15% av de gifta eller sammanboende paren. Efter som gruppen ökar är det naturligt att fråga: Varför? Inseminationsutredningen ger ett kort svar:

Orsakerna till att barnlösheten bland människor skulle öka vet forskarna mycket lite om men det antas att den fysiska och psykiska miljöpåverkan som människor dagligen utsätts för har en inverkan på fruktsamheten. (I s 55)

För egen del anser jag att det ligger nära till hands att jämföra med rapporterna om ökande missfallsfrekvens och ett ökat antal missbildade barn på grund av den yttre miljön och arbetsmiljön. Lagstiftningen tycks än en gång medverka till att dölja ett strukturellt problem, miljöförstörelsen som hot också mot vår fortplantningsförmåga, genom att anvisa individuella lösningar, här i form av konstgjorda befruktningsalternativ.

Utredningen hävdar också att ofruktsamheten ökar bland kvinnor, bland annat därför att äggledarinfektioner blir allt

vanligare särskilt hos yngre kvinnor. (II s 19) Utredningen anger inget om de bakomliggande orsakerna till detta. På andra håll har jag dock stött på uppgifter om att ofruktsamheten är ett av kvinnornas pris för den sexuella frigörelsen. Risken för infektioner ökar med ett friare sexuelliv och vissa preventivmedel, främst spiralen, kan orsaka infertilitet.

Ungefär hälften av de barnlösa lär acceptera förhållandet. (II s 19) Bland de åtgärder som hittills erbjuds dem som önskar häva den ofrivilliga barnlösheten finns förutom traditionella medicinska ingrepp;

Biologiska föräldrar

1. Makeinsemination (sperma från make eller sambo)	} Paret
2. Provrörsbefruktning (sperma från make eller sambo)	
3. Givarinsemination (sperma från utomstående man)	Kvinnan och spermadonatören
4. Adoption	Annan kvinna och annan man

Valet

Vilka faktorer kan då tänkas påverka vilken av de alternativa lösningarna som väljs? Orsaken till barnlösheten är en sådan faktor. Vid makeinsemination och provrörsbefruktning förutsätts att både mannen och kvinnan i viss mån är fertila. Den vanligaste formen av konstgjord befruktning, givarinseminationen, som i Sverige resulterar i minst 230 barn per år (I s 31 och 65) är en metod att ge paret barn trots att mannen är steril. Vi kan alltså också uttrycka givarinsemination som en metod att ge mannen barn.

Det är också värt att uppmärksamma att metoderna för konstgjord befruktning långt ifrån alltid är framgångsrika. Vid insemination uppges 60–70% av kvinnorna bli gravida. (I s 174) Vid provrörsbefruktning är motsvarande siffra 20–25%, men på grund av många missfall leder endast 10–15% av behandlingarna till fullgångna

barn. (II s 17 f) Kirstine Borum har i en artikel lagt kvinnoetiska aspekter på bland annat detta:

Hur dessa kvinnor har det efter flera misslyckade försök, skall jag inte uttala mig om. Om ett eget barn är en påträngande önskan, måste besvikelsen över det misslyckade resultatet göra barnlösheten ännu svårare att acceptera. (Borum s 506)

Men utredningen yttrar optimistiskt: "Denna siffra förbättras för varje år." (II s 18) Detta tycks dock vara väl optimistiskt. Just när jag skriver detta, den 12 augusti, hör jag bland Dagens Ekos telegram ett uttalande där vissa läkare ifrågasätter metoden eftersom endast 10% av de behandlade kvinnorna får barn. Det ifrågasättandet sker dock av ekonomiska skäl.

Det ökade intresset för konstgjord befruktning förklaras av Inseminationsutredningen med att möjligheterna till adoption har minskat av olika orsaker. Tillgången till adoptivbarn har minskat i västvärlden och inte minst i Sverige. De oönskade barnen här är färre på grund av preventivmedel och aborter och på grund av att allt fler kvinnor idag kan och vill behålla sina barn. (I s 55) Mera krasst skulle detta kunna sammanfattas som att kvinnofrigörelsen har minskat tillgången till vita barn att adoptera.

Ekonomi är en annan faktor som kan inverka. En adoption kostar i genomsnitt 36 000 kr att genomföra, men kostnader på 50 000 kr och mer förekommer också. Dessa kostnader får den adopterande ensam stå för. Vid konstgjord befruktning är behandlingarna gratis för det enskilda paret. Landstingens kostnader vid insemination tycks vara ganska begränsade, men vid provrörsbefruktning uppgår de till mellan 10 000 kr och 20 000 kr per behandlingstillfälle – och flera behandlingar brukar genomföras. (II s 44 f) Om man väljer att lösa barnlösheten genom adoption eller konstgjord befruktning får alltså vitt skilda ekonomiska konsekvenser för det enskilda paret. Valet därvidlag kan med fog betecknas som en klassfråga, särskilt om man önskar mer än ett barn.

För att ytterligare belysa vad som påver-

kat de enskildas val redovisar Inseminationsutredningen en enkätundersökning. Frågorna var ställda till familjer som önskade ett andra inseminationsbarn vid Östra Sjukhuset i Göteborg 1976–1978 och de besvarades av 92 par av 95 tillfrågade. Två av paren ansåg att givarinsemination och adoption var likvärda, alla övriga att givarinsemination var bättre.

Följande skäl åberopades.

- hälften av arvsmassan hänför sig till familjen
- kvinnan får fullgöra sin biologiska mission
- båda makarna upplever graviditet och förlösning
- det verkliga faderskapet hemligstämplas. (I s 48)

Samtliga par utom ett avsåg också att bevara hemligheten om faderskapet.

Beträffande provrörsbefruktning redovisas att 1 000 par stod i kö för behandling vid Sahlgrenska sjukhuset och att samma sjukhus uppskattat att 4 000–5 000 par i Sverige skulle vara intresserade av behandlingen. (II s 19 och 44) Vad som påverkat uppskattningen eller parens val framgår inte. I analogi med skälen för insemination skulle det kunna vara att hela arvsmassan hänför sig till familjen.

Inseminationsutredningen berör ingenting om anledningarna till adoption. I många fall uppger adoptivföräldrar att fördelen är att båda föräldrarna får samma förutsättningar i förhållande till barnet. "En jämlik lycka till högt pris" rubriceras till exempel intervjuer i *Ny Dag* nr 31 1986. De adopterande tycks lägga större vikt vid det sociala än vid det biologiska föräldraskapet.

När jag hittills har beskrivit valsituationen har jag utgått från ett barnlöst heterosexuellt par. Det är så som problematiken begränsas i det offentliga materialet. Varför?

Rätten att välja

Låt oss se närmare på villkoren enligt lagstiftningen. Vem/vilka har rätt att välja respektive alternativ?

Sandra Ikse, Födelsen, gobeläng. Tillhör Göteborgs Konstmuseum

Insemination Provrörsbefruktning	{ Gift eller sammanboende kvinna med skriftligt samtycke av maken/sambon
Adoption	{ Man eller kvinna som fyllt 25 år Makar får endast adoptera tillsammans Andra än makar får inte adoptera tillsammans

En ensamstående kvinna tillåts alltså adoptera, men hon får inte skaffa ett inseminations- eller provrörsbarn. När adoptionsinstitutet infördes i svensk rätt 1917 accepterades kvinnan som ensamstående moder, nu ställs krav på en traditionell kärnfamilj. Hur fördes debatten 1917? Riksdagen godtog genast förslagen om de aktuella paragraferna, medan flera andra i den nya lagen debatterades livligt. (Första kammaren nr 36, s 19, Andra kammaren nr 49, s 1) I propositionen redovisas inga speciella synpunkter. (Prop 1917:33) Lagberedningen som lämnade lagförslaget skrev:

Då avsikten är att grunda ett föräldra- och barnförhållande, skulle det kunna ifrågasättas att adoption skulle få företagas endast av makar. En sådan begränsning återfinnes dock ingenstades i de främmande lagarna. Enligt vad erfarenheten visar, förekommer det ock ej sällan, att ogift man eller kvinna vill antaga adoptivbarn och att goda skäl därtill föreligga. Att förbjuda den, som ej är gift, att antaga adoptivbarn har därför icke ansetts tillrådligt; och någon skillnad mellan könen kan naturligtvis inte ifrågakomma. (Lagberedningens förslag 1913, s 37).

Visst är avslutningen överraskande! Nästan 70 år senare kan vi i direktiven till inseminationsutredningen läsa:

Om kvinnan däremot lever ensam (läs utan en man!) är det mera tveksamt om insemination kan tillåtas. Utredaren bör pröva denna fråga utifrån vad som kan antas vara förenligt med barnets bästa. (Dir 1981:72)

Inseminationsutredningen åberopar att barnpsykiatrer och barnpsykologer särskilt betonar vikten av att barn har både en mor och en far och menar att möjligheterna för ett barn att utvecklas gynnsamt därmed

minskar om det växer upp med endast en förälder.

Det kan hävdas att tusentals barn ändå föds varje år utan att ha en känd far. Det är emellertid en annan sak om samhället medverkar till att barnet berövas en fadersgestalt. (I s 70)

Utredningen behandlar också frågan om insemination skulle kunna tillåtas på en kvinna som lever i ett lesbiskt förhållande. Flera studier från USA nämns och dessa har inte kunnat belägga att det skulle finnas skillnader i utvecklingen mellan barn i lesbiska respektive heterosexuella förhållanden. Men

Vi ser givarinsemination som en metod för att i vissa fall hjälpa familjer som inte kan få barn på grund av mannens ofruktsamhet. Inseminationen skall vid avlande av ett barn ersätta samlaget. Medger man givarinsemination till kvinnor som lever i ett lesbiskt förhållande avviker man från denna grundläggade princip. (I s 71)

I propositionen får frågan om kvinnans självbestämmanderätt ett begränsat utrymme. Att kravet på en kärnfamilj upprätthålls genom olika och inte helt logiska hänvisningar till forskarvärlden kan även belysas av följande citat:

Avsaknaden av forskning om situationen för de barn som har tillkommit genom insemination talar också mot att denna teknik används i andra fall än då barnen kan växa upp hos föräldrar av båda könen. (Prop 1984/85:2 s 10)

Vid riksdagsbehandlingen var det endast Vpk som hävdade att lagstiftningen inte skulle göra skillnad mellan olika grupper av kvinnor med hänsyn till den samlevnadsform som de valt. (Motion 1984/85:22)

Provrörsbefruktning föreslås enligt utredningen endast få ske med sperma från make eller sambo, vilket samtidigt innebär krav på en kärnfamilj. Man finner sig stå inför en helt ny typ av verksamhet – skall den rekommenderas eller över huvud taget tillåtas?

En första fråga att ta ställning till är hur mycket manipulerande med livet som kan anses godtagbart i sammanhanget. Vi vill till en början slå fast att det enligt vår uppfattning aldrig kan vara en mänsklig rättighet att få barn. Naturens ofullkomlighet måste ibland godtas. (II s 38)

Vi kan reagera mot att det som mycket väl kan vara effekter av negativ miljöpåverkan döljs med en allmän hänvisning till "naturens ofullkomlighet". Men det tycks väsentligt att utredningen vill begränsa "manipulationerna". Professorerna Marc Bygdeman och Holsten Fagerberg önskar dock att provrörsbefruktnings skall få ske också med en utomstående mans sperma och att möjligheterna till äggdonation från en utomstående kvinna bör stå öppna – fortfarande under förutsättning att det behandlade paret lever i en heterosexuell parrelation. (II s 57) Om och hur långt den framtida lagstiftningen kommer att tillåta provrörsbefruktnings är ännu oklart.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att lagstiftning och lagförslag mycket konsekvent upprätthåller kravet på en heterosexuell parrelation för att tillåta konstgjord befruktning. Kanske står vi inför ett starkt exempel på vilken betydelse kontrollen över sexualiteten och barnafödandet har för patriarkatet?

Patriarkatsteorier

Begreppet patriarkat används ofta som synonym för kvinnoförtryck. Här önskar jag använda några forskares analyser av förtrycket och vissa definitioner av begreppet patriarkat för att belysa sexualitetens och barnafödandets betydelse.

Jean Liepman-Blumen visar i en artikel 1976 att individualismen har mannen som norm och att det fortfarande huvudsakligen är mannen som förmedlar värden. Hon etablerar begreppet homosocial och definierar det som "sökandet av, njutningen av och/eller förkärleken för samvaron med samma kön". (Liepman-Blumen s 16) Män kan söka tillfredsställelse av nästan samtliga behov hos andra män; intellektuellt, ekonomiskt, politiskt, yrkes- och statusmässigt och under vissa omständigheter kan de också söka sexuell tillfredsställelse hos andra män. Men det finns ett väsentligt undantag i den manliga homosocialiteten.

Det enda grundläggande behovet som män inte kan få uppfyllt av andra män är faderskapet, i de

flesta samhällen det yttersta beviset på manlighet. För det tvingas män att vända sig till kvinnor. (Liepman-Blumen s17)

Liepman-Blumen ger därmed stöd för att hävda att männen särskilt önskar en sådan kontroll över kvinnorna att de behåller makten över detta centrala faderskap. Vi kan erinra oss uppgiften om att många avsåg att hemlighålla det verkliga faderskapet vid insemination. Faderskapets vikt kan också belysas med exempel från Norge där det förekommer att man blandar sperma från olika män med sperma från den ofruktamme mannen i parrelationen för att trots allt ge honom en illusion av att han skulle kunna vara den biologiske fadern.

I antologin *Women and Revolution* från 1981 finns en serie intressanta artiklar av vilka jag kort skall anknyta till tre.

Heidi Hartman ger i "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism"² en definition av patriarkatet som

en uppsättning av sociala relationer mellan män, som har en materiell bas och som trots att de är hierarkiska, grundlägger eller skapar beroende och solidaritet mellan män som möjliggör för dem att dominera kvinnor. (Hartman s 14)

Hartman menar att den grundläggande materiella basen för patriarkatet är männens kontroll över kvinnans arbetskraft. Den kontrollen upprätthålls dels genom att kvinnor utesluts från vissa resurser, t ex arbete som möjliggör självförsörjning, och dels genom en begränsning av kvinnornas sexualitet. Det heterosexuella och monogama äktenskapet tycks vara formen för kontroll av båda dessa områden. Enligt henne har alltså männen ett starkt patriarkalt intresse av att upprätthålla i vart fall äktenskapsliknande heterosexuella förhållanden. Hur förhåller hon sig då till barnen, till faderskapet?

Hon beskriver bl a att när barnens förmåga att tjäna pengar förändras så förändras också deras legala relationer till föräldrarna.

Patriarkatet anpassade sig till barnens förändrade ekonomiska roll: när barnen var lönsamma

Sandra Ikse, detalj ur Födelsen

krävde männen dem; när de blev olönsamma överlämnades de till kvinnorna. (Hartman s 23).

Skulle då inte männen också kunna överlämna åt kvinnorna att självständigt föda barn? För det första bör vi då observera att den förändring som Hartman beskriver endast avser vårdnaden om barnen och för det andra att männen i så fall skulle acceptera ett alternativ till den för patriarkatet betydelsefulla kärnfamiljen. Vad är det då som gör att vi över huvud taget önskar föda barn, barn som är så olönsamma?

Azizah Al-Hibri för in en existentiell förklaringsgrund. I "Capitalism is an Advanced Stage of Patriarchy" presenterar hon en teori om kvinnoförtryckets historiska orsak. Enligt henne är den grundläggande sociala strukturen patriarkal och förklarar alla former av förtryck. Förtrycket anser hon i sin tur vara grundat på en strävan efter odödlighet. Kvinnorna har genom sin förmåga att föda barn ett överläge, barn ger dem en viss odödlighet. För männen gäller det att finna former för kontroll av kvinnan och av

reproduktionen för att kunna uppnå odödlighet genom barn. (Al-Hibri s 168 ff) Al-Hibri reflekterar över religionens roll och uppger att en möjlig grund för kristendomens framgång var att den förespeglade möjligheter till evigt liv. (Al-Hibri s 176) Vi kan också erinra oss mytologiska beskrivningar av män som föder; den grekiske guden Zeus föder Athena, Eva skapas av Adams revben och islam har en vision om att nästa Muhammed skall födas av en man. Det senare lär vara grunden för muslimska intressen av forskning om manlig graviditet.

Personligen kan jag inte acceptera Al-Hibris existentiella teori som ensam förklaringsgrund till patriarkatet, men jag skulle vilja komplettera Heidi Hartmans patriarkatsteori med tankarna om odödlighetssträvan för att fördjupa förståelsen av faderskapets betydelse.

Carol Brown vidareutvecklar Heidi Hartmans teori i "Mothers, Fathers and Children: From Private to Public Patriarchy" genom att föra in ett nytt begreppspår; det privata och det offentliga patriarkatet. Det

privata patriarkatet omfattar de individuella relationerna mellan man och kvinna i den traditionella familjen. I det sociala systemet finner vi de offentliga aspekterna av patriarkatet; kontrollen över ekonomi, politik, religion osv. Genom det manliga kollektivet upprätthåller männen rättigheter och privilegier för männen generellt liksom för den enskilde mannen. Skärningspunkten för det privata och det offentliga patriarkatet finner vi enligt Carol Brown i familjelagstiftningen. (Brown s 240)

För mig framstår lagstiftningen om konstgjord befruktning som typexempel på sådan lagstiftning. Utan stöd av lagens krav på samtycke från make/sambo skulle den enskilde mannen inte ha någon kontroll över kvinnans tillgång till konstgjord befruktning – inte vad gäller kvinnan i den traditionella parrelationen och än mindre vad gäller ensamstående eller lesbiska kvinnor. Vi kan alltså beteckna moderskapet genom konstgjord befruktning som ett moderskap på det offentliga patriarkatets villkor.

Carol Brown ger dessutom exempel på hur just argumentet "för barnets bästa" har använts tidigare för att legitimera det offentliga patriarkatets intressen. Detta gällde bland annat när modern kom att prioriteras som vårdnadshavare, vilket enligt Brown egentligen förklaras av att hon bättre än mannen kunde uppfylla de förpliktelser gentemot barnet som staten önskade. (Brown s 253)

Carol Brown markerar familjelagstiftningens vikt för patriarkatet.

Karin Widerberg arbetar med att beskriva rättens betydelse generellt. Hennes synsätt kan fångas i följande citat;

I ett marxistiskt perspektiv är den kapitalistiska statens främsta funktion att garantera den privata äganderättsprincipen och rätten är dess främsta instrument härför. I ett feministiskt perspektiv blir det organiseringen av heterosexualiteten och barnafödandet som intar denna plats...

Jag skiljer organisering av heterosexualitet och barnafödande åt därför att heterosexualitet, som en dominans- och underordningsrelation, innehåller mycket mer, dvs är vidare än barna-

födande. ... Idag är det två "saker", men kanske rör det sig teoretiskt och logiskt bara om en, barnafödande. (*Retfaerd* nr 31, s 60)

Att jämföra lagstiftningarna om adoption och konstgjord befruktning kan nu tyckas långsökt. Visserligen representerar de alternativ för att lösa barnlöshet, men de är inte analoga. Adoption avser redan födda barn. Den konstgjorda befruktningen ersätter sexualiteten i avsikt att skapa barn.

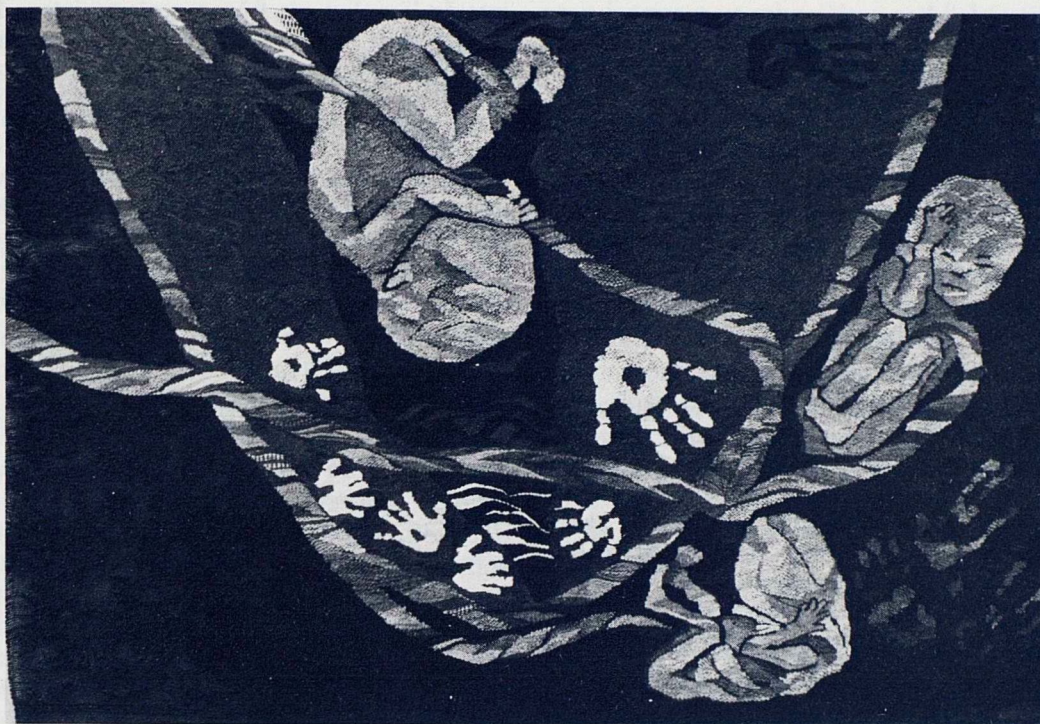
Låt oss så i ljuset av dessa teorier granska ytterligare några punkter i den aktuella lagstiftningen.

Faderskapet

Vid givarinsemination aktualiseras två mäns förhållande till barnet; den biologiska faderns som har donerat sin säd och maken/sambons som blir barnets juridiske fader genom att samtycka till insemination. Det senare framgår av en ny paragraf i föräldrabalken, 1:6 FB.

Att en uttrycklig lagregel behövdes har sin bakgrund i ett mycket uppmärksammat rättsfall, det så kallade Haparandafallet. (NJA 1983 s 320) Där behandlades en mans begäran om skilsmässa och om att han skulle bli fri från faderskapet. Högsta domstolen ansåg att mannen inte var fader oavsett om han hade lämnat samtycke till inseminationen eller ej. Rättsfallet kan kritiseras som en alltför sträng bokstavstolkning av då gällande lagtext till mannens bästa. Förutom att den processande mannens önskan uppfylldes så blev ju konsekvensen att andra "inseminationsfäder" kunde välja om de önskade vara fäder eller inte.

Professor Ragnar Holte har utvecklat sitt personliga ställningstagande för givarinsemination. Han utgår ifrån att den är en etiskt överlägsen lösning av barnlösheten eftersom "en rad tänkbara alternativa vägar" skulle medföra "förnedring för båda parterna och påfrestningar på själva parrelationen". (II s 61) Vilka dessa alternativa vägar är anger han inte. Men om målet skall vara ett biologiskt moderskap, vilket Holte utgår ifrån, så kan jag endast finna ett alternativ; att kvinnan låter sig befruktas

Sandra Ikse, detalj ur Födelsen

genom samlag med annan man. Inseminationens överlägsenhet skulle då förklaras av att den förhindrar att mannen förnedras av att "hans" kvinna har samlag med annan man, som också skulle kunna kräva att bli erkänd som barnets fader. Inseminationsrätten förstärker den sexuella kontrollen över kvinnan och förhindrar en förnedrande konkurrens om faderskapet. Men donatorn kan också upplevas hotande.

Donators ställning

Frågan om donators ställning är den fråga som orsakat mest debatt. I vilken utsträckning skall barnet få kännedom om sitt ursprung; om att insemination har skett och om vem spermadonatorn är?

Barnet tillåts "om det uppnått tillräcklig mognad", vilket i regel anses inträffa först i de övre tonåren, att få kännedom om spermagivaren. Uppgift om honom skall ha antecknats i sjukhusets särskilda journal och sociala myndigheter har skyldighet att ta fram uppgifterna, allt enligt 4§ lagen om insemination. Motivet till bestämmelserna

är också här barnets bästa. Ställningstagandet har gjorts efter intryck av forskningsresultat angående adoptivbarn. (I s 110 ff)

I debatten har barnets bästa knappast varit centralt, men väl frågan om huruvida donatorer kommer att ställa upp om de vet att de kommer att kunna kontaktas av barnet och frågan om hur den juridiske/sociala fadern reagerar. Oenighet fanns redan i utredningen. Professor Marc Bygdeman anser att givaren skall vara anonym.

Att adoptivbarn registreras innebär ju inget avslöjande av föräldrarnas (läs faderns!) hälsotillstånd eftersom idag många par väljer att adoptera barn trots att de har eller mycket väl kan få egna barn. (I s 169)

Bland remissinstanserna gick meningarna starkt isär. Vid riksdagsbehandlingen väcktes åtskilliga motioner för donators anonymitet där samtliga partibeteckningar utom Vpk märktes och många reservationer skrevs i utskotten. Jag väljer ett tämligen representativt exempel på argumentationen.

I värsta fall kan avslöjandet av spermagivaren leda till att annars harmoniskt fungerande familjer slits sönder – såväl barnens som spermagivarens. (Lagutskottet s 43)

Så till två citat från ett annat viktigt debattforum, *Läkartidningen*. Det är två citat som innehåller vanliga argument i den allmänna debatten, om än inte alltid lika tydligt formulerade. Medicinalrådet Tapani Kosonen uppger att spermagivaren även fortsättningsvis kommer att hemlighållas i Finland. Motivet uppges vara:

Om donatorns identitet avslöjas för barnet blir det omöjligt att förhindra att också de övriga parterna får vetskap om varandra. Redan det faktum att barnet får kännedom om sin biologiske far och kan ta kontakt med denne, skulle kunna medföra söndring i familjerelationerna. Om barnets mor därigenom skulle få kännedom om spermagivaren och vice versa, kan också allvarliga komplikationer väntas. (*Läkartidningen* nr 9 1985, s 665)

Docent Kerstin Hagenfeldt vid Karolinska sjukhuset yttrar sig i samma artikel och påpekar att den sociale faderns ställning är den som väckt mest undran:

Den sociale fadern befinner sig i ett totalt underläge. Först nu, när lagen genomförts, erfar vi vilken ångest dessa män känner för det ögonblick ca 18 år fram i tiden när deras barn – åtminstone i symbolisk mening – kommer att tas ifrån dem, ty det är ju vad som kommer att ske när barnet en dag skall börja söka efter sin "riktige" pappa. Jag tror att det inom en snar framtid blir ont inte bara om donatorer utan även om sociala fäder. (*Läkartidningen* nr 9 1985 s 665 f)

Genomgående teman i debatten är alltså familjens bästa och faderns bästa. Genomgående är också att faderskapsmyten skall upprätthållas, mannens ofruktsamhet ses som ett allvarligt nederlag och bör omgärdas med största möjliga sekretess.

Hur kunde då lagförslaget gå igenom mot starka patriarkala intressen? Enligt lagen får barnet rätt att veta vem donatorn är. Men frågan om barnets rätt att bli upplyst om att insemination har skett har lämnats oreglerad. I utredningen, bland remissinstanserna och i propositionen hävdas nämligen att det

inte är lämpligt att frågan regleras i lag. En annan sak är att man på det sjukhus där inseminationen äger rum bör göra föräldrarna uppmärksamma på den principiella vikten av öppenhet mot barnet i detta avseende. (Prop s 15)

Barnets bästa överlämnas alltså huvudsakligen till familjen och fadern att beakta. Om inte barnet så småningom är starkt nog att kontakta sociala myndigheter och ifrågasätta sitt ursprung så kan alltså illusionen om faderskapet bevaras.

Sanktioner

Vad händer då om en kvinna trots allt skaffar barn "på egen hand"? Sedan länge finns det exempel på sanktioner mot den kvinna som väljer att vara ensam om föräldraskapet, sanktioner som ytterst drabbar barnet. Av lagen om bidragsförskott framgår att sådant bidrag endast utgår om kvinnan medverkar till att faderskapet fastställs. Den som adopterat som ensamstående fick för övrigt rätt till bidragsförskott först 1985.

Om en kvinna efter lagens ikraftträdande illegalt skaffar ett inseminationsbarn bör hon enligt vår uppfattning få ta konsekvenserna av detta. Något bidragsförskott bör alltså inte utgå för dessa fall. En annan ordning skulle kunna uppmuntra ensamstående kvinnor att på illegal väg skaffa sig barn genom insemination. Dessutom skulle det kunna leda till att kvinnor som inte önskar uppge vem som är far till ett barn – och som därför idag kan förvägras bidragsförskott – skulle kunna komma ifrån att lämna ut namnet på fadern under sanningslöst påstående att barnet tillkommit genom givarinsemination. Detta skulle kunna ha en olycklig inverkan på de strävanden från samhällets sida som sedan länge föreligger att utreda vem som är ett barns far. (I s 145)

Här lyser argument om barnets bästa med sin frånvaro och frågan är väl om kravet på heterosexuell organisering kan uttryckas mycket tydligare.

Läkarmakten

Läkaren som genomför den konstgjorda befruktningen kan ses som en viktig länk mellan det privata och offentliga patriarkatet.

Kajsa Sundström-Feigenberg har framfört att sjukvården har övertagit den kontroll över reproduktionen som kyrkan tidigare hade. (Sundström-Feigenberg s 366)

Forskningsmässigt finns också starka intressen för verksamheten med konstgjord befruktning. Provrörsbefruktningen ger upphov till ett överskott, ett "spill" av befruktade ägg. Dessa ägg har forskningen enligt nya etiska regler rätt att använda till "medicinskt välmotiverade (försvarliga) försök" upp till 14 dagar efter befruktningen, frystiden oräknad. (SOU 1984:88 s 19) Gentekniken och andra närliggande tekniker med intresse för den forskningen syftar bland annat till att utveckla fosterdiagnostiken, nya läkemedel och nya behandlingsmetoder mot cancer. Andra och mera skrämmande men i Sverige illegala syften är utvecklandet av biologiska stridsmedel och diagnostisering av egenskaper hos individer. (SOU 1984:88 s 40 ff) En internationell handel med befruktade ägg för forskningsändamål lär också förekomma. (Kent s 8)

Tanken på manlig graviditet eller manligt "moderskap" är visserligen inte ny inom medicinen, men den har stärkts genom utvecklingen av provrörsbefruktningen. Redan under 1960-talet genomfördes försök på möss och en babianhanne bar ett befruktat ägg tills det "efter moget övervägande" aborterades som ett fyra månader gammalt foster. Forskare förväntar sig nu att det manliga födandet skall vara verklighet inom fem år. (Kent s 7 f)

Alternativa reaktioner

Att män inom en snar framtid förväntas kunna föda barn öppnar teoretiskt två olika reaktionsmöjligheter för patriarkatet. Om den heterosexuella organiseringen är väsentlig så bör även patriarkala intressen motsätta sig utvecklingen. Om det däremot är just barnafödandet som är centralt så bör utvecklingen uppskattas – en utveckling som kan göra den manliga homosocialiteten total. I debatten märks tendenser från båda alternativen samtidigt som utvecklingen har ansetts innebära möjligheter för

den fullständiga jämställdheten; könen kan dela på barnafödandet.

Radikalfeministen Shulamith Firestone argumenterade 1970 för kvinnans "befrielse från reproduktionstyranniet" och hoppades då bland annat på provrörsbarn. (Firestone s 193) Vill vi inom dagens kvinnorörelse applådera den befrielsen, eller vill vi ta kamp för moderskapet? Personligen tar jag ställning för det senare alternativet och hävdar att det dessutom är befogat att utmana patriarkatet genom att kräva att männen kvalificerar sig för faderskapet – personligen och inte som nu kollektivt och överordnat via det offentliga patriarkatet och lagstiftningsmakten.

NOTER

- 1 Före inseminationslagen tycks rösterna från kvinnorörelsen ha varit få. De jag lagt märke till är Majken Wendel "Varför sviker kvinnorna i debatten om inseminationsbarnen" *Kvinna Nu* nr 2, 1984 och lesbiska kvinnors reaktioner i *Radio Ellens Bulletin* ang program den 21/4-85. Som exempel på att engagemanget djupnat sedan lagen antogs finns flera tidskrifter med temanummer att åberopa. Den nordiska juridiska tidskriften *Retfærd* gav ut sitt nr 31 med underrubriken "Kvinderetfærd" som innehöll artiklar om konstgjord befruktning från Danmark, Norge och Sverige. *Vår Lösen* nr 8-9 1985 hade underrubriken "Fortlevnadens villkor: Vetenskap och valfrihet, Etik och teknik". *Kvinnobulletinen* nr 6 1985 hade "Makten över moderskapet" som tema. *Ottar* nr 3 1986 är ett temanummer kallat "Välja barn. Om teknik och etik vid provrörsbefruktning och fosterdiagnostik".
- 2 Heidi Hartmans artikel har alldeles nyligen publicerats på svenska i antologin *Feminism och marxism. En förälskelse med förhinder*, redigerad av Hillevi Ganetz, Evy Gunnarsson och Anita Göransson, Stockholm, 1986.

LITTERATUR

- Al-Hibri Azizah, "Capitalism is an Advanced Stage of Patriarchy", *Women and Revolution* 1986, s 165
- Borum Kirstine, "Ny genetik i kvinnoetiskt perspektiv", *Vår Lösen* nr 8/9 1985, s 500

- Brown Carol, "From Private to Public Patriarchy", *Women and Revolution* 1986, s 239
- Firestone Sulamith, *The Dialectic of Sex*, andra tryckningen, London 1979
- Hartman Heidi, "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism", *Women and Revolution* 1986, s 1
- Kent Robin, "The birth of the male pregnancy", *New Society* 9 May 1986, s 7
- Lennholm Bo, "Par som söker artificiell insemination remitteras till privatkliniker utomlands", *Läkartidningen* nr 9 1985, s 665
- Liepmann-Blumen Jean, "Toward a Homosocial Theory of Sex Roles", *Signs* 1976; vol 1, nr 3 del II
- Månsson Karin, "Jämlik lycka till högt pris", *Ny Dag* nr 31, 1986
- Nytt Juridiskt Arkiv (NJA) 1983 s 320
- Sundström-Feigenberg Kajsa, "Göra barn på sjukhus – insemination och provrörsbefruktnings", *Socialmedicinsk tidskrift* häfte 8–9 1985, s 366
- Widerberg Karin, "Dominans och underordningsprocesser, rättens roll och rätten i dess perspektiv", *Retfärd* nr 31, s 57
- Women and Revolution*, Lydia Sargent (ed), tredje tryckningen, Boston 1986
- Offentliga utredningar:
 SOU 1983:42 *Barn genom insemination* (cit I)
 SOU 1984:88 *Genetisk integritet*
 SOU 1985:5 *Barn genom befruktning utanför kroppen* (cit II)
- Riksdagstryck:
 Andra kammarens protokoll, 1917 nr 49 ang adoption
 Direktiv 1981:72, Artificiella inseminationer
 Första kammarens protokoll, 1917 nr 36 ang adoption
 Lagberedningens förslag, 1913 s 37 ang adoption
 Lagutskottets betänkande, 1984/85:19 om artificiella inseminationer
 Motion, 1984/85:22 Lars Werner (Vpk) m fl "Artificiella inseminationer"
 Proposition, 1917:33 med förslag till lag om adoption m m
 Proposition, 1984/85:2 om artificiella inseminationer

SUMMARY

The right to childbearing

The group of involuntarily childless people is increasing. The reasons are indicated to be dependant on factors in our physical environment, but the solutions, which are offered are entirely individual; artificial insemination and in-vitro fertilization paid for by society, or adoption, which the individuals have to pay for.

Since 1917 Swedish legislation allows single people to adopt children, but the proposals to laws in the 80's related to the conceiving of children by artificial means demand a nuclear family. The official reason for this is that it is in the best interests of the child. However, after an analysis of the argument it is clear that the control of sexuality and childbearing has been a very important consideration.

Having gone through some theories of patriarchy, especially those presented by Jean Liepman-Blumen, Heidi Hartman, Azizah Al-Hibri and Carol Brown I conclude that motherhood after artificial conception is motherhood on the conditions of the official patriarchy.

With the addition of Karin Widerberg's theory about the legislation as an organisation of heterosexuality and/or the childbearing groups, the analysis continues with the rivalry between the legal father and the donor, who in Swedish law might be known by the child, and with the "punishment" for the single woman who gets her child through artificial insemination. The demand of heterosexual organisation is then very obvious.

The interests of the scientists particularly concerned with in-vitro fertilization have abroad even been directed towards "the birth of male pregnancy". This is questioned as being a totally male homosocial system where the control of childbearing is more important than the organisation of heterosexuality.

Gudrun Nordborg
 Rättsvetenskapliga institutionen
 Umeå Universitet
 901 87 UMEÅ